

Mráz Attila

Ki viszi át a szabadságot?

Rawls, és mit üzen a mai Magyarországnak?

Ki volt a 100 éve született John

<https://magyarnarancs.hu/publicisztika/ki-viszi-at-a-szabadsagot-236827>

2021.03.17

https://en.wikipedia.org/wiki/John_Rawls

(February 21, 1921 – November 24, 2002)

(avagy kelet-európai trójai falóra torzított liberális értelmezése Rawls wishfullra facsart nézeteinek, egy *ab ovo* post-bolsevik ideológia latens és revizionista fantom fájdalmaként, - avagy a megfordított valóság: ahol egy korábbihoz hasonló, de más osztályszerkezetű legitimizációval rendelkező - a honfitársak kizsákmányolását az elődöktől kisajátott - struktúrát bélyegez meg (negatívan) másként, és aminek apologetájaként használja fel mimikriként J. Rawl erre használható nézeteit. Különböző genezissel rendelkező mitopolitikai rendszerek ügyes, elcsúsztatott átkeretezése a cikk, a " nem tudja de teszi " haszonelv bornírt polaritása alapján. [h.l.])

Mekkora vagyoni egyenlőtlenségeket tűrhet meg egy szabad társadalom? Miért nem elég a politikai szabadságjogok formális védelme, miért kell érdemi lehetőséget is biztosítani a gyakorlásukra? Lehet-e helye polgári engedetlenségnek egy alkotmányos demokráciában? És a vallásos alapú politizálásnak egy világnézetileg semleges államban? Hogyan kell (és hogyan lehetséges) egy sokszínű társadalom alkotmányát, politikai intézményeit megalkotni?

Ezeket a szerteágazó kérdéseket a 20. század utolsó harmada óta az intézményesült liberális és egalitárius politikai filozófia szinte kivétel nélkül az idén 100 éve született John Rawls munkássága nyomán (is) tárgyalja.

A fenti kérdések java része természetesen régóta mozgatja a modern politikai gondolkodást - Szent Ágostontól Hobbeson vagy éppen Marxon át Martin Luther Kingig egészen különböző válaszkísérleteket szülve. Mégis, az angol-amerikai tudományos világ - és az egyre inkább Európában is annak hatása alá kerülő filozófiatudomány, különösen pedig a liberális politikafilozófia - elsősorban Rawlsnak köszönheti, hogy ezeket a kérdéseket átmentette a jelenbe, és a kortárs, tudományos igényű politikai filozófia számára feldolgozható, feldolgozandó kérdésekké formálta.

Ez az átmentés önmagában sem volt triviális feladat. Az 1960-as évekig az érdemi - elvekről, értékekről való - politikai filozófia útját az Atlanti-óceán mindkét partján kettős akadály zárta el. Egyfelől az angol-amerikai filozófia saját, nyelvfilozófiai

érdeklődése folytán leginkább a vallási térítőtevékenységgel vagy kocsmai eszmecserekkkel egyenértékűnek, vagyis a „filozófia” névre méltatlannak tekintett minden olyan vitát, amely-elvekről és értékekről szólt - ahelyett, hogy az elvekről és értékekről szóló nyelvet elemezte volna. (Metapolitika, metaetika oké; politika, etika nem oké, már ami a filozófiai vizsgálódás tárgyait illeti.)

Másfelől a politikai intézmények értékelésének nyelve az angol-amerikai egyetemi világban végtelenül elszegényedett. A haszonelvű (utilitárius) szemlélet - részben a jóléti közgazdaságtani gondolkodás elterjedésével párhuzamosan - egyeduralmukodóvá, magától értetődő érték szemléletté vált progresszív társadalomtudományi berkekben. **E szemlélet lényege, hogy ama közpolitikák, elosztási mechanizmusok, intézményrendszerek igazságosak, amelyek összességében a legnagyobb hasznosságot - jólétet, boldogságot stb. -hozzák a politikai közösség számára. Rawls számára ez az igazságosság téves felfogása. Sőt: nem csupán rossz válasz ez, hanem alapvetően elhibázott kérdésfeltevést jelez.**

Amikor ugyanis azt kérdezzük, milyen intézmények lennének igazságosak, egyebek közt a következőket szeretnénk tudni. Mikor kell vagy lehet egyáltalán az egyén jólétét, életterveit, autonómiáját feláldozni a közösség nagyobb összjóllétéért cserébe? (Netán az egyéni szabadság terjedelme is igazságossági kérdés?) Akkor is nagyobb összjóllétre kell vagy lehet törekednünk egy társadalomban, ha ezért szélsőséges társadalmi; gazdasági egyenlőtlenségekkel fizetünk? (Esetleg az egyenlőség problémái is társadalmi igazságossági kérdések?) Az utilitarizmus problémamentesnek feltételezi az egyén és a közösség viszonyát, a közösségen belüli egyenlőtlenségekről pedig szintén nem sokat tud mondani azon túl, hogy hatékony eszközök-e vagy sem az összjóllét növelésére. A haszonelvű szemlélet tehát az igazságossági kérdéseket lényegében aggregációs feladványoknak tekinti. Ezáltal viszont - mutat rá Rawls - az utilitarizmus éppen a modern politikai filozófia legfontosabb kérdésfelvetéseit söpri szőnyeg alá vagy alacsonyítja pusztá technokrata diskurzussá: az egyén és a közösség egymáshoz való viszonyának tisztázását, a szabadság és egyenlőség összeegyeztetését egymással és további politikai értékekkel.

Szabadság és egyenlőség

Ebből a kettős szorításból, a normatív gondolkodás nyelvfilozófiai megközelítésétől és a haszonelvűség szemellenzőjétől szabadította meg a politikai filozófiát Rawls első, máig meghatározó monográfiája, az először **1971-ben kiadott Az igazságosság elmélete**. Igazságtalan lenne azonban mindössze átmentésként jellemezni ezt a munkát. Az angol-amerikai tudomány mai, néhány tízoldalas szakcikkekre épülő világában már szinte elképzelhetetlen ez a - Krokovay Zsolt fordítása jóvoltából magyar kiadásban is elérhető - 735 oldalas monstrum, amely nem csupán (többek

közt!) az összes fenti kérdésre kínál választ, hanem egyetlen egységes rendszerbe illeszti e válaszokat. Ez nem csak azért elképesztő teljesítmény, mert szerzőjének lényegében a semmiből kellett meg- vagy újraalkotnia a kortárs politikai filozófia nyelvét. Iskolateremtő jellege annak is köszönhető, hogy első ízben próbált meg egységes elvi válaszokat adni a jóléti állapot a 70-es évekre már jócskán feszegető problémákra: Mi mindennel tartozunk nehezebb sorsú polgártársainknak? Megálljt parancsolnak-e az egyéni jogaink a másokkal való szolidaritásnak? Vagy épp ellenkezőleg: az, hogy mi illet meg minket egyénként a társadalmi javakból, csak a nálunk sokkal rosszabb, netán a legrosszabb helyzetűek érdekeire figyelemmel állapítható meg?

A rawlsi válasz egy határozott, univerzális morális igazságként bemutatott centrista - liberális és egalitárius - politikafilozófiát rajzol ki. **Az igazságos állam - Rawls elméletében -a politikai szabadságjogokat és a magánszférát is széles körben védi, de szigorú gátat szab az e jogok védelméből nem következő társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségeknek. Az utóbbiak az elmélet szerint ugyanis csak akkor megengedhetőek, ha a társadalom legrosszabb helyzetű tagjainak is előnye származik belőlük. Rawls tehát az egyik legelső jelentős kortárs filozófus, aki megpróbálkozik az egyéni szabadság és az egyenlőség, a szolidaritás közötti, a jóléti államokban kiélezett feszültség elvszerű feloldásával, egyszerre védve meg mindkét eszme létjogosultságát.**

Talán azt sem túlzás állítani, hogy az életmű ötven éve megjelent első könyve meghatározó volt az angol-amerikai politikai filozófia döntően normatív, morális kérdések felé terelésében is. Rawls ugyan idegenkedik az utilitárius gondolkodás technokrata szemléletétől, de - a kritikai társadalomfilozófiával szemben - célja nem a hatalom valódi természetének működési mechanizmusait jellemezni (vagy moralizáló ideológiáját leleplezni), hanem a politikai intézményépítésnek, reformnak is iránymutatásul szolgáló morális értékek, elvek rendszerét kidolgozni. Vagyis a haszonelvű gondolkodókhöz hasonlóan Rawls korai politikai filozófiája is gyakorlati cselekvési, intézményépítési problémák megoldását kínáló erkölcselmélettel áll elő - csak éppen a politikai értékek sokféleségére és ezek összefüggéseire jóval nagyobb figyelemmel, mint az utilitáriusok.

A mű hatása nehezen becsülhető túl. E sorok írásakor a Google Scholar közel 91 ezer hivatkozást tart számon az első monográfiára, ami a filozófiatudományban a Rawlshoz hasonlóan a Harvard Egyetemen alkotó szerzők esetében is megközelíthetetlen eredmény. Olyan munkáról van szó, amelynek egy-egy, néhány oldalon kifejtett részproblémájáról is komplett önálló szakirodalmak bontakoztak ki. Még hozzá jellemzően nem filológiai, szövegelemző céllal - bár műveit manapság már a filozófiatörténet részeként is tanulmányozzák -, hanem azért, mert Rawls óriási intellektuális kihívást jelentő és gyakorlati jelentőségüket tekintve is kiemelkedő

problémák sorát azonosította, amelyek máig meghatározzák a kortárs politikai filozófia problémaszervezetét.

Rawls 1993-ban megjelent, **Politikai liberalizmus** című kései fő műve aztán ismét az első könyvhöz hasonló erővel tematizálta újra a politikai filozófiai gondolkodást az angolszász világban és azon túl is. (Az újabb kiadás például már a könyvhöz kapcsolódó, Habermasszal folytatott eszmecserejét is közli.) Az **1999-es, A népek jogai** című (magyarul szintén elérhető) munkájában pedig a filozófus érdeklődése a **globális egyenlőtlenségek, a nemzetállamokra épülő nemzetközi világrend, az igazságos külpolitika és a nemzetközi emberi jogi diskurzus, valamint a liberális és annak nem mondható államok közötti viszonyok politikai filozófiai problémái** felé fordult. Bár hatásában alulmaradt a másik két monográfiáétól, ez a könyv is óriási lökést adott a 2000-es években kibontakozó, a „globális igazságosság” kérdéseivel foglalkozó szakirodalomnak, ahogy az emberi jogok kortárs filozófiai elméleteinek is.

Erkölcsei útikalauz?

Iskolateremtés ide vagy oda, a mai magyar-országi olvasóban mégis felvetődhet a kérdés: van-e még (sőt: volt-e egyáltalán valaha) dolgunk a világnak ezen a táján a fél évszázaddal ezelőtt és egy óceánnal odébb alkotó amerikai politikafilozófus munkásságával?

A kérdésfelvetés nem csupán a frusztrált kelet-európai értelmiségi unott élcelődése, hanem éppen a **Politikai liberalizmus** elméletének belső logikájából következik. **Az igazságosság elméletében rendszerbe foglalt morális elveket látszólag még univerzális igazságokként kínáló Rawls a 90-es évekre ugyanis meglepő fordulatot tett. A Politikai liberalizmusban az igazságosság rawlsi elveit már nem általános érvényűként mutatja be, hanem pusztán olyan elvekként, amelyek levezethetők a kor amerikai társadalma által - szerinte - vallott alapvető meggyőződésekből.**

A kritikusok egy része értetlenül állt és áll ma is e vállalkozás előtt. Lehetséges, hogy a kései Rawls pusztán csak leírja, rendszerezi és értelmezi saját kora amerikai világképének értékeit? Afféle fotelszociológia ez? Mindenesetre nagyon másnak tűnik, mint amit a korábbi, általános érvényűként bemutatott, normatív vállalkozás ígért. **A kései Rawls módszertanából kiindulva már valóban nem egyértelmű, hogy itt Kelet-Közép-Európában mégis mi következne - ha bármi is - Rawls politikai filozófiájából.** Vajon a 2020-as évek magyar társadalma van olyan elkötelezett a szabadság és egyenlőség eszméi mellett, mint az 1970-es vagy akár 90-es évek Amerikája? Ha nem, akkor mit tanulhatunk abból, ahogy Rawls afféle erkölcsi útikalauzként körbevezet minket a politikai moralitás amerikai (na jó; keleti parti) közvélekedés szerinti kérdéseinek és válaszainak rendszerében?

A kései Rawls módszerének pragmatikus és erkölcsi tanulságai a látszat ellenére mégis nagyon is relevánsak a kelet-közép-európai liberális (és egalitárius) politikai gondolkodás számára is.

Ami a pragmatikus tanulságot illeti: a kései, a Politikai liberalizmusban kibontakozó Rawls módszerére úgy is tekinthetünk, mint aki a „politikai filozófia” szöösszetétel első felét is komolyan veszi. Értékekről, elvekről, ideálokról persze az itt és most politikai valóságától elvonatkoztatva is lehet (sőt minden bizonyynyal kell is) gondolkodni. Aki azonban normatív, a politikai cselekvés számára iránymutatást kínáló politikai filozófiára adja a fejét, az nem valamiféle légüres térben, a politikai viták felett lebegve bölcsekedik, hanem végső soron maga is e viták részese. A politikai viták terét pedig nem univerzálisan igaz morális elvek rajzolják ki, hanem konkrét politikai közösségek konkrét meggyőzésekkel rendelkező tagjai. **A politikai filozófus tehát a politikai vita résztvevőjeként nem tekinthet el vitapartnerei meggyőzéseitől - máskülönben nem őket akarja meggyőzni, nem velük vitázik, nem számukra akarja igazolni a maga számára elfogadható politikai berendezkedést, hanem csak elbeszél mellettük.**

Valószínűtlen, hogy a magyar politikai közösség épp azokat az értékeket vallja, mint az Egyesült Államoké. De Rawls arra tanít, ez nem is probléma, mert egy politikai filozófia átültetése egyik közegből a másikba amúgy sem lehet feltétel nélküli. **A liberális politikai gondolkodásnak újra és újra el kell végeznie azt a feladatot, hogy bemutassa a térben és időben változó politikai közösségek számára: igenis az ő meggyőzéseikből, értékvilágukból kiindulva is igazolhatók a liberális, egalitárius eszmevilág legfőbb tételei. Hangzatosabban: a kései Rawls módszeréből az következik, hogy az amerikai liberalizmus ugyan egy az egyben nem importálható Magyarországra - de a nyomdokaiba lépve feltárható, felépíthető egy olyan magyar liberalizmus, amely nem csupán elvont filozófiai ideál, hanem a konkrét politikai közösség értékeiben gyökeret verni képes, polgártársaink meggyőzésére alkalmas ideológia is egyben.**

Politikai közösség, igazolási közösség

A pragmatikus lecke mögött ugyanakkor mélyebb, erkölcsi meggyőződés húzódik meg a kései Rawls módszerében, s ez egy majdani, ismét szabad Magyarország építői számára is fontos lehet. A Politikai liberalizmus gondolatmenete azon az erkölcsi elven alapul, hogy egy társadalom „alapszerkezete” - nagyjából: alkotmányos alapintézményei, gazdasági rendszere, így például az alapvető jogok rendszere **vagy a kapitalista gazdasági berendezkedés - erkölcsileg csak akkor igazolható, ha e társadalom tagjainak van indokuk azt elfogadni. Csakhogy mely tagjainak? Hát minden tagjának-feltételezhetnénk. Rawls azonban kihátrál a nagyvonalú válaszból,**

és helyette sajátos manőverrel szűkít az alapelv hatókörén: csupán a politikai közösség észszerű tagjai számára kell igazolnunk egy társadalmi berendezkedést. Úgy is mondhatnánk, az igazolási közösség szűkebb, mint a politikai közösség egésze. No de ki számít észszerűnek a politikai közösség tagjai közül?

Az észszerűség meghatározása a Rawls-kritikusok évtizedek óta rágott csontja - de a politikai gyakorlat számára is súlyos dilemmákat hordoz. Egyfelől Rawls szerint az igazolási közösség lehatárolása gyakorlati szükségszerűség: társadalmunk alapvető intézményeit csak azoknak tartozunk igazolni, akik maguk is hajlandók mindenki számára elfogadható társadalmi keretekben gondolkodni. Banálisabban: ha egyszer a szabad Magyarországot szeretnénk felépíteni, nem várhatjuk meg, amíg a jelenlegi rendszer politikai közösségben gondolkodni képtelen, csak saját hasznukat leső (Rawls fogalmával: észszerűtlen) tagjai is belátják, hogy van okuk őszintén elköteleződni a liberális társadalom alapértékei és intézményei mellett. Erkölcsileg nem is tartozunk nekik azzal, hogy számukra is elfogadhatóvá tegyünk egy szabad társadalom alapszerkezetét, amíg ők maguk nem tekintenek úgy a társadalom intézményeire, mint amelyeket saját magukon kívül mások számára is elfogadhatóvá kell tenni. Ettől persze még sok mindennel tartozunk majd nekik és elvtelenség társaiknak: érdekeiket sem stratégiai, sem erkölcsi okokból nem hagyhatjuk figyelmen kívül. A majdani ancien régime legcinikusabb támogatói és kedvezményezettjei is a politikai közösség részei lesznek, és kell, hogy maradjanak egy szabad Magyarországon. De Rawls azt mondaná: a szabad társadalmi berendezkedés új kereteiről szóló vitát nem ejthetik túsul azok, akik közösségben, társadalomban gondolkodni egyáltalán nem hajlandók.

Másfelől viszont az igazolási közösség ilyesfajta lehatárolása gyanút kelt - és jó okkal. A közös alapok megtalálása egyetlen sokszínű közösségben sem magától értetődő. Kitarató, kemény munka eredménye, amelyet rosszabb pillanataiban szinte minden politikai szereplő szívesen megspórolna. Túl könnyű tehát bárkire, aki másként gondolkodik, rásütni a közösségben, társadalomban gondolkodni nem akaró, észszerűtlen polgár bélyegét. Különösen igaz ez, ha az illető olyan nézőpontot szolgált meg, amellyel éppen kirekesztettsége folytán nem kellett eddig szembesülnünk. Így például a nem roma liberális középosztálybeli polgárnak várhatóan sok minden nem fog tetszeni egy jövőbeli szabad Magyarország kereteiről szóló vitákban megszólaló roma nézőpontokból. Mégsem vonhatja kétségbe pusztán azért e nézőpontok jóhiszeműségét, észszerűségét, mert mondjuk gyökeresen másképp értékelik az 1990-2010 közötti magyar társadalom- és gazdaságfejlődés eredményeit, vagy a gyűlöletbeszéd büntethetőségének kérdéseit stb., mint ő. Az igazolási közösség lehatárolása tehát a gyakorlatban szükségszerű, elkerülhetetlen - de hogyan lehet megakadályozni, hogy önkényessé és kirekesztővé váljon? Hogyan maradhat összhangban azzal a liberális ideállal, hogy a világról és értékeikről

gyökeresen másképp gondolkodóknak is egymás számára igazolható társadalmi együttélési kereteket kell kialakítaniuk?

Rawls kihívása sehol nem aktuálisabb, mint a végletekig szétszakadt magyar társadalomban. Ez a kihívás egyszerre ad mélyebb értelmet az illiberális állam egyik jól ismert sajátosságának, és jelöli ki a szabadabb Magyarország létrejöttének egyik szükséges feltételét. Noha az illiberális állam látszólag homogén társadalom építését tűzi ki célul (fehér, hetero, házasság stb.), valójában nem törekszik a homogenitásra: lételeme a széttöredezés, megosztás. Rawls munkássága pedig rámutat, hogy ez több pusztán hatalomtechnikánál. **A közös alapok nélküli, végletekig polarizált, lehetőségeiket és élettereiket tekintve is elkülönült világokban létező, egymást megérteni és egymással empatizálni képtelen csoportokra szakadt társadalom nemcsak stratégiai kihívást jelent az illiberális hatalom elleni politikai ösz-szefogás számára, hanem mélyebb, erkölcsi kihívást is. Az ilyen társadalom ugyanis nem tud igazolási közösséget alkotni, mivel tagjai képtelenek egymás számára kölcsönösen elfogadható okokat kínálni egy közös, liberális társadalmi rend melletti elköteleződésre.**

Nem folytathatjuk tehát ott közös ügyeink intézését, ahol 2010-ben abbahagytuk. Nem elég visszaépítenünk a liberális demokrácia intézményeit. **Társadalmat kell építenünk, azaz olyan Magyarországot, amely igazolási közösségként is működhet: megismeri és megteremti saját közös értékeit tagjai sokféleségének elismerése mellett, és mindennek előfeltételeként lebontja azokat a feszítő társadalmi egyenlőtlenségeket, amelyek ellehetetlenítik az empátiát, párbeszédet, értelmes vitát; a közös és közösségben való gondolkodást.** Ezt hozta át nekünk a túlsó partról a 100 éve született John Rawls.

A szerző filozófus, az ELTE BTK Filozófia Intézet egyetemi adjunktusa.

MAGYAR NARANCS Március 18. PUBLICISZTIKA